

Eastern Europe Studies Centre
Est. 2006

rugsėjis–lapkritis

BALTARUSIJOS TENDENCIJOS 2021/3

Ketvirtinė analitinė apžvalga

LAURYNAS JONAVIČIUS

Svarbiausi akcentai

- Rugsėjo–lapkričio mėnesiais svarbiausiu įvykiu Baltarusijoje tapo režimo inicijuota migrantų krizė ties rytinėmis Europos Sąjungos sienomis. Ji užgožė daugelį kitų procesų šalyje ir tapo pagrindiniu klausimu Europos Sąjungos darbotvarkėje Baltarusijos atžvilgiu. Režimui pavyko bent trumpam nukreipti dėmesį nuo savo vidinių problemų, bet tai nesustabdė tolesnio sankcijų priėmimo.
- Greta migrantų krizės ir bandymų ją sureguliuoti svarbesni nagrinėjamo laikotarpio išoriniai įvykiai buvo „Zapad 2021“ karinės pratybos bei Baltarusijos ir Rusijos sąjunginės valstybės integracinių programų patvirtinimas. Atskirai paminėtinas ir gerokai išaugęs Baltarusijos režimo priešiškus (kol kas retorinis) bei grasinimai Ukrainai.

LAURYNAS JONAVIČIUS yra RESC asocijuotasis ekspertas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas. Jo tyrimai apima Rusijos Federacijos ir posovietinių šalių politinius įvykius ir užsienio politiką. Vilniaus universitete įgijo tarptautinių santykių ir politikos mokslų daktaro laipsnį. Dėsto kursus „Rusijos studijos“, „Rusijos politika ir ekonomika postmoderniame pasaulyje“ ir „Ukrainos ir Baltarusijos studijos“. 2009–2014 m. dirbo Lietuvos Respublikos Prezidentės patarėju užsienio politikos klausimais.

- Šalies viduje tęsiasi kitaminčių represijos bei aiškėja 2022 m. vasarį planuojamo „referendumo“ dėl naujos šalies Konstitucijos kontūrai. Tremtyje veikiančios opozicinės organizacijos toliau bando išlaikyti tiek tarptautinės bendruomenės, tiek pačių baltarusių susitelkimą ir dėmesį.
- Nagrinėjamu laikotarpiu pasirodė net kelios naujos (atliktos vasaros pabaigoje) visuomenės nuomonės apklausos, kurios indikuoja A. Lukašenkos ir jo vykdomos politikos palaikymo mažėjimą.
- Vidaus ekonominės situacijos tendencijos išlieka nepakitusios, palyginti su praėjusiu ketvirčiu. Nors ekonominio augimo statistika vis dar teigiama (2021 m. sausio–rugpjūčio mėnesiais BVP išaugo 2,4 proc.¹), bendri augimo tempai lėtėja. Esant nestabiliai situacijai bet kokios prognozės ateinantiems metams yra labai nepatikimos² ir varijuoja nuo BVP augimo 2,9 proc. (valstybės prognozės) iki susitraukimo 0,7 proc. (S&P). Išskyrus greitai augančią infliaciją, kiti ekonominiai rodikliai Baltarusijoje 2021 m. išliko neblogi.³

Išoriniai santykiai

Migrantų krizė (hibridinė agresija) pasienyje su Latvija, Lietuva ir Lenkija. Sukeldamas ir eskaludamas su migrantais susijusią krizę A. Lukašenka sulaukė daug tarptautinio dėmesio. Šiuo aspektu jam tikrai pavyko pasiekti efektą. Nors pirmus kelis mėnesius krizė Vakaruose buvo beveik išimtinai įvardijama kaip „hibridinė agresija“ prieš ES, situacija įgavo papildomų atspalvių, kai Baltarusija pabandė kelis tūkstančius migrantų prastumti per Lenkijos (ir Lietuvos) sieną.⁴ Susidūręs su tvirta atstūmimo politika ir nepavykus prasiveržti, režimas spaudimą papildė humanitariniu aspektu – pradėta plataus masto propaganda apie lenkų ir lietuvių „žiaurumus“ pasienyje bei kenčiančius migrantus.⁵ Tikėtina, kad agresyvus humanitarinio aspekto eskalavimas ir faktas, jog nuo metų pradžios iš Baltarusijos į Vokietiją nelegaliai pateko apie 10 000 migrantų⁶, sukėlė dar vieną Vokietijos (ir ES) reakciją – Baltarusijos diktatoriui paskambino kadenciją baigianti Vokietijos kanclerė A. Merkel⁷, Baltarusijos

užsienio reikalų ministras V. Makėjus taip pat telefonu kalbėjo su ES užsienio politikos įgaliotiniu J. Borrell'iu⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad vidiniai Europos komunikavimo apie pokalbius nesklandumai buvo labai efektingai išnaudoti režimo propagandai: galima paminėti, kad įvedus nepaprastąją padėtį ir su tuo susijusius ribojimus žurnalistams nušviesti įvykius tiesiogiai iš Lenkijos ir Lietuvos pusės, A. Lukašenka iš savo pusės leido tai daryti Vakarų žiniasklaidai⁹. Atitinkamai pateikiama informacija režimo pastangomis buvo kryptingai formuojama ir galėjo sudaryti pakankamai vienpusišką padėties vaizdą. Vėliau padėtis pagerėjo.

Tikslus A. Lukašenkos ir A. Merkel pokalbių turinys liko iki galo neatskleistas, abi pusės pateikė savo versijas. Baltarusijos propaganda netruko paskelbti, kad Vokietija pažadėjo priimti 2000 pabėgėlių, o A. Lukašenka pažadėjo pasirūpinti likusių 5000 gražinimu į kilmės šalį. Vokietijos pusė tokius susitarimus paneigė,

tačiau pasitvirtino informacija, kad buvo sutarta dėl krizės valdymo pradėti techninio pobūdžio konsultacijas.¹⁰ Interviu su diktatoriumi transliavo pagrindiniai Vakarų žiniasklaidos kanalai – CNN¹¹ ir BBC¹². Visi minėti įvykiai sukėlė diskusijas dėl Vakarų vieningumo ir nuoseklios strategijos buvimo Baltarusijos režimo atžvilgiu. Lietuvoje taip pat kilo diskusijos, kurias paskatino prezidentūros pareiškimai apie pritarimą A. Merkel bandymui kalbėtis su A. Lukašenka¹³. Vis dėlto vėliau Vakarai poziciją pabandė konsoliduoti: išsakyta Vokietijos parama Lenkijai¹⁴, Lietuvą bei Latviją aplankė EK pirmininkė ir NATO vadovas. Dėl ES spaudimo nemažai Vidurio Rytų avialinijų, kuriomis į Baltarusiją buvo skraidinami migrantai, nusprendė sustabdyti skrydžius į Minską.¹⁵

Vertinant trumpojo laikotarpio pasekmes, kurias sukėlė migrantų problema ir bandymai ją sureguliuoti, galima teigti, kad A. Lukašenkai pavyko bent trumpam nukreipti dėmesį nuo vidinių problemų ir papildyti Vakarų darbotvarkę humanitarinės krizės klausimu (greta režimo nusikaltimų ir saugumo iššūkių). Vis dėlto tai turėjo tik trumpalaikį efektą, nes Europos Sąjunga gan greitai suderino savo poziciją ir išlaikė ją pagrįsta prielaida, kad pagrindinis krizės iniciatorius – pats A. Lukašenka, o krizės sprendimo būdai – tolesnis spaudimas (naujos sankcijos) režimui ir jokių nuolaidų nebuvimas. ES ir NATO pademonstravo solidarumą su Latvija, Lietuva ir Lenkija, o Baltarusijoje smarkiai išaugęs migrantų iš Vidurio Rytų skaičius gali tapti paties A. Lukašenkos problema.¹⁶ Tačiau išlieka ir nemenka tikimybė, kad migrantų krizė taps ilgalaike problema. Nors paskutinėmis lapkričio dienomis buvo kalbama apie beveik du tūkstančius į Iraką grąžintų migrantų,¹⁷ Baltarusijoje jų dar lieka bent keli tūkstančiai, o ir pats A. Lukašenka užsimena apie tai, kad migrantų skaičius gali vėl augti dėl pabėgėlių iš Afganistano¹⁸. Nors ir mažesniais kiekiais nei lapkričio 8–10 dienomis, kasdien bent kelios

dešimtys migrantų vis dar bando nelegaliai kirsti Lenkijos ir Lietuvos sienas. Pastebima ir nauja taktika: migrantus bandoma prastumti naudojantis prekes per Baltarusijos sieną gabenančiu transportu. Neatmestina, kad tai gali sukelti dar vieną problemą – sienos kontrolės sugriežtinimą ar net visišką uždarymą¹⁹, o tai neišvengiamai atsilieptų ir naujais ekonomiais iššūkiais. Dar viena pastebima tendencija – migrantų krizės išnaudojimas didinant karinę įtampą pasienyje su Ukraina tiek iš Baltarusijos, tiek iš Rusijos pusės. Saugumo ekspertai jau garsiai kalba, kad Rusijos invazijos į Ukrainą grėsmė didelė,²⁰ o tai prideda daug nepibrėžtumo ir situacijos raidai Baltarusijoje. Lapkričio 29 d. A. Lukašenka tiesiai pareiškė, kad Rusijos konflikto su Ukraina atveju Baltarusija nuošalyje neliks.²¹

Baltarusijos ir Rusijos santykiai. Rugsėjo 10 d. Minske Baltarusijos ir Rusijos premjerai pasirašė Pagrindines susitarimo dėl Sąjunginės valstybės kūrimo nuostatų ir 28 sąjunginių programų įgyvendinimo gaires 2021–2023 m., jas vėliau (lapkričio 4 d.) Aukščiausioje Sąjunginės valstybės taryboje parašais patvirtino ir abiejų valstybių vadovai – V. Putinas ir A. Lukašenka. Šis žingsnis, nors laikytinas dar vienu formaliu patvirtinimu to, kad Baltarusijos integracija su Rusija juda vis toliau, dar negali būti laikytinas Lukašenkos ir Putino derybų pabaiga. Baltarusijos diktatorius, nors turi vis mažiau derybinės manevro laisvės, bent jau artimiausiu metu nėra pasirengęs judėti toliau nei formalūs įsipareigojimai. Antra vertus, Maskva irgi nėra suinteresuota beatodairiškai spausti Minską: Kremlui pakanka turėti formalias garantijas, kad Baltarusija nepakeis savo geopolitinės ir geoekonominės orientacijos tuo atveju, jei A. Lukašenka netektų savo kaip Baltarusijos prezidento įgaliojimų. Kad tokiam scenarijui (Lukašenkos formaliam pasitraukimui iš posto) rengiamasi, galima spėti ir iš paties A. Lukašenkos pasisakymų (žr. dalį apie Konstitucinę

reforma). Pastarąjį kartą diktatorius tai pareiškė lapkričio 25 d. vykusiame vadinamosios „konstitucinės komisijos“ posėdyje.²²

Šiokį tokį atgarsį Maskvos ir Minsko santykiuose turėjo lapkričio 18 d. V. Putino (netiesiogiai) išsakytas raginimas A. Lukašenkai pradėti derybas su opozicinėmis jėgomis šalies viduje.²³ A. Lukašenka į tokį pasiūlymą reagavo pakankamai audringai, pareiškdamas, kad galės tai padaryti, „kai tik V. Putinas sės prie derybų stalo su A. Navalnu“.²⁴

Apibendrinant Baltarusijos ir Rusijos santykių dinamiką apžvelgiamu laikotarpiu galima teigti, kad Rusija linkusi naudotis Baltarusijos diktatoriaus problemomis siekdama įgyvendinti savo interesus (kurie visų pirma yra geopolitiniai ir strateginiai-kariniai). Kartu Maskva bando išlaikyti tam tikrą atstumą nuo A. Lukašenkos, kad galėtų naudotis turimais įtakos svertais ir vaidinti tarpininkės tarp Vakarų ir Baltarusijos režimo vaidmenį, taip didindama savo svarbą regione.

Įtampa tarp Baltarusijos ir Ukrainos. Nors „Zapad 2021“ pratybos praėjo be netikėtų posūkių, pats pratybų faktas ir ypač agresyvi A. Lukašenkos laikysena bei retorika pratybų metu bei po jų aktualizavo dar vieną aspektą – augančią įtampą tarp Kijevo ir Minsko. Santykiai tarp Baltarusijos ir Ukrainos per nagrinėjamą laikotarpį, ypač saugumo srityje, sparčiai vystėsi neigiama linkme. A. Lukašenka pabrėžtinai akcentuoja grėsmės iš Ukrainos svarbą ir būtinybę tą grėsmę užkardyti.²⁵ Jo garsiai įvardijami problemos sprendimai – priešraketinės gynybos sistemų „Iskander“ dislokavimas ties Baltarusijos ir Ukrainos siena,²⁶ Rusijos strateginių bombonešių patruliavimas²⁷ – akivaizdžiai atkartoja Rusijos diskursą Ukrainos klausimu. Nors Vakarų informaciniame lauke pasirodė pakankamai daug bandymų susieti pačią migracijos krizę Baltarusijoje su Rusijos siekiu užmaskuoti planuojamą karinę opera-

ciją prieš Ukrainą, tiesioginių Rusijos dalyvavimo įrodymų kuriant būtent migrantų krizę nėra. Tai nepaneigia galimybės, kad Rusija siekia pasinaudoti susidariusia situacija įtampai Ukrainoje didinti. Labiausiai tikėtina, kad Maskva pasinaudojo Baltarusijos kuriamomis problemomis ir gali bandyti pasiekti savo interesus prisidengdama A. Lukašenka.

Paradoksalu, bet ekonomikos srityje Baltarusijos ir Ukrainos ryšiai išlieka gyvybingi, nors ir patiria kai kurių sukretimų. Ryškiausias pavyzdys – elektros energijos tiekimas iš Baltarusijos į Ukrainą. Kijevui susiduriant su didelio masto energetine krize²⁸ Baltarusija atnaujino elektros tiekimą Ukrainai²⁹, nors ši pradėjo specialią operaciją, susijusią su Ukrainos ir Baltarusijos sienos apsaugos stiprinimu.³⁰ Pažymėtina, kad ukrainiečių požiūris į A. Lukašenką labai pasikeitęs į neigiamą pusę (per pastaruosius dvejus metus teigiamas jo vertinimas nuo 67 proc. nukrito iki 34 proc., o neigiamas vertinimas siekia 59 proc.).³¹

Baltarusijos ir ES santykiai. Nepaisant keleto kontaktų su Baltarusijos režimo atstovais bandant sureguliuoti migrantų krizę, ES laikyvena Minsko režimo atžvilgiu lieka pakankamai griežta. Būtent reaguojant į migrantų telkimą ES pasienyje lapkričio 15 d. ES užsienio reikalų taryba sutarė dėl naujų kriterijų sankcionuojant Baltarusiją.³² Gruodžio 2 d. paskelbta, kad nuolatiniai ES valstybių atstovai Briuselyje sutarė dėl 5-ojo sankcijų Baltarusijos režimui paketo.³³ Į jį įtraukta 17 naujų fizinių asmenų ir 11 juridinių asmenų, tame tarpe Baltarusijos valstybinis oro vežėjas „Belavia“, tokios įmonės kaip „GrodnoAzot“, „Belshina“, „BelorusNeft“, „Grodno Chimvolokno“.³⁴ Tokių sankcijų išplėtimą galima vertinti kaip papildomą kiekybinį žingsnį siekiant didinti spaudimą režimui. Kol kas sunku vertinti, ar naujos sankcijos bus naujas kokybinis žingsnis didinant sankcijų efektyvumą. Jau prasidėjusios diskusijos apie šeštąjį sankcijų paketą³⁵ tikėtina, reiškia, kad ES nusi-

teikusi eiti laipsniniu spaudimo didinimo keliu, o ne ieškoti kokybiškai kitokių poveikio režimui priemonių. Apie sankcijų išplėtimą paskelbė ir kitos valstybės – JAV,³⁶ Jungtinė Karalystė,³⁷ Kanada³⁸.

Kiek anksčiau (spalio 14 d.) Baltarusijos pusė pati priėmė įstatymą, kuriuo sustabdė šalies įsipareigojimų vykdymą įgyvendinant ES ir Baltarusijos readmisijos susitarimą.³⁹ Atsakydama į tai ES lapkričio 9 d. paskelbė sustabdanti palengvinto vizų režimo susitarimo galiojimą Baltarusijos valdžios atstovams.⁴⁰

Vidaus politikos tendencijos

Referendumas dėl būsimos Konstitucijos. Tęsimas režimo pasirengimas vadinamajam referendumui dėl naujos šalies Konstitucijos. Lapkričio 4 d. A. Lukašenkai pateiktas patobulintas Konstitucijos projekto variantas. Galima spėti, kad siūlomas Konstitucijos projektas yra numatytas „kazachiškas“ valdžios tranzicijos variantas – planuojama Konstitucijoje įtvirtinti gerokai didesnį visaliaudinį baltarusių susirinkimo (VBS) vaidmenį. Pasak paties A. Lukašenos, tai leis šiai institucijai atlikti tam tikrą saugiklio funkciją, kol bus aišku, kaip elgsis naujas prezidentas. A. Lukašenka sako, kad pats daugiau nekandiduos, o visa tolesnė eiga priklausys nuo to, koks bus naujas lyderis. Kad naujas lyderis „nedarytų nesąmonių“, didelės galios (neaišku, ar laikinai, ar nuolatos) bus suteiktos VBS. Tikėtina, kad pats A. Lukašenka užims svarbias pozicijas VBS sudėtyje ir valdant.⁴¹

Opozicija taip pat rengiasi valdžios organizuojamam „referendumui“ ir ieško būdų, kaip padaryti jį maksimaliai nelegitimų. Tremtyje veikiančios opozicinės organizacijos parengė strategiją dėl to, kaip elgtis būsimo referendumo metu.⁴² Strategijos esmė – dalyvauti referendume, bet gadinti biuletenį (balsuoti „prieš“ visus siūlymus). Vis dėlto iš

esmės sutariama, kad gerą ir veikiančią strategiją demokratinėms jėgoms šiuo klausimu rasti bus labai sunku.⁴³

Greta pasirengimo referendumui toliau bandoma išlaikyti Baltarusijos klausimo aktualumą tarptautinėje darbotvarkėje bei konsoliduoti tremtyje veikiančias demokratijos rėmėjų pajėgas. Siekiant šių tikslų lapkričio 22 d. Vienoje buvo surengta pakankamai didelio masto tarptautinė konferencija Baltarusijos klausimu,⁴⁴ o rugsėjo 24–25 d. Vilniuje vyko Baltarusijos diasporos konferencija.⁴⁵

Per analizuojamą laikotarpį pasirodė net keletas Baltarusijos gyventojų visuomenės nuomonės apklausų. Vieną iš jų atliko „Chatham House“⁴⁶ (jau trečioji šiais metais). Kitą, kurios duomenys viešai neprieinami, atliko Rusijos socialinių tyrimų įmonė VCIOM.⁴⁷ Skelbiama, kad apklausa atlikta Rusijos užsienio reikalų ministerijos užsakymu, siekiant išsiaiškinti Baltarusijos visuomenės nuotaikas Rusijos ir Baltarusijos sąjunginės valstybės kūrimo kontekste. Pats VCIOM nepatvirtina, kad atliko tokią apklausą.

Abi apklausos rodo, kad palankiausiai vertinami politikai Baltarusijoje yra opozicijos veikėjai, o A. Lukašenos vertinimas labiau neigiamas nei teigiamas (žr. 1 lentelę). Palankiausiai vertinami politikai M. Kolesnikova ir M. Znakas rugsėjo 6 d. buvo, atitinkamai, nuteisti 11 ir 10 metų kalėti.⁴⁸ V. Babaryko dar anksčiau nuteistas 14 metų laisvės atėmimo.

1 lentelė. Baltarusijos politikų vertinimai remiantis visuomenės nuomonės apklausomis

Politikai	„Chatham House“ (pasitikėjimo indeksas – skirtumas tarp politikų pasitikinčiųjų ir juo nepasitikinčiųjų)	VCIOM (vertinimo indeksas – skirtumas tarp politiką teigiamai ir neigiamai vertinančiųjų)
Maksimas Znakas	+ 51 proc.	N/A
Marija Kolesnikova	+ 14 proc.	+ 27 proc.
Viktoras Babaryko	+ 18 proc.	+ 25 proc.
Pavelas Latuško	+ 18 proc.	+ 19 proc.
Svetlana Cyhanouskaja	– 4 proc.	+ 10 proc.
Sergejus Rumas	– 7 proc.	+ 4 proc.
Aleksandras Lukašenka	– 19 proc.	– 25 proc.
Vladimiras Makėjus	– 40 proc.	– 30 proc.

Represijų procesas. Vidinių represijų procesas ir bet kokių opozicijos užuomazgų persekiojimas tęsiasi. Spalio 2 d. Baltarusijos Vyriausybė priėmė nutarimą, kuriuo leido VRM ir KGB teisiškai pripažinti piliečių grupes (įskaitant veikiančias socialiniuose tinkluose) vykdančiomis ekstremistine veiklą ir atitinkamai patraukti jas baudžiamojon atsakomybėn. Spalio 29 d. ekstremistiniais pripažinti itin populiarūs apie Baltarusiją transliuojantys „Telegram“ kanalai (NEXTA ir NEXTA LIVE).⁴⁹ Su visu organizacijų, kurias režimas laiko ekstremistinėmis, sąrašu galima susipažinti [čia](#).

Tarp uždaromų ir persekiojamų žiniasklaidos priemonių patenka ne tik baltarusiškos ir vakarietiškos visuomenės informavimo priemonės, bet ir nemažai rusiškos. Tarp žinomesnių rusiškos naujienų kanalų, prie kurių prieiga buvo blokuota Baltarusijoje, patenka tokie kaip „Regnum.ru“, „Komsomolskaja Pravda“ ir kitos.⁵⁰

Lapkričio 29 d. duomenimis, Baltarusijoje buvo 891 politinis kalinys.⁵¹ Tarp paskutinių į sąrašą įtrauktųjų yra ir Marija Uspenskaja – programuotojo A. Zelcerio žmona. Andrejus Zelceris, tuo metu buvęs „EPAM Systems“ darbuotojas, žuvo rugsėjo 28 d. savo bute, kai ėmė šaudyti į kratą jo bute bandžiusius atlikti neprisistačius KGB darbuotojus.⁵² M. Uspenskajai pateikti kaltinimai dėl bendrininkavimo vykdant teroristinį aktą, nes ji filmavo, kaip A. Zelceris bando gintis nuo jį puolančių KGB agentų.

Šaltiniai

- ¹ „Темпы роста ВВП сокращаются“, Экономическая газета, 2021 lapkričio 18 d., <https://neg.by/novosti/otkrytj/tempy-rosta-vvp-sokraschayutsya>
- ² „Гадание на кофейной гуще. Что ждет экономику Беларуси в 2022 году?“, Ежедневник, 2021 spalio 12 d., <https://ej.by/news/economy/2021/10/12/gadanie-na-kofeynoy-gusche-что-zhdet-ekonomiku-belarusi-v-2022-godu.html>
- ³ Ольга Шавела, „Лев ЛЬВОВСКИЙ: Главный фактор в 2022 году – российский кредит“, Белорусы и рынок, 2021 lapkričio 29 d., <https://belmarket.by/news/2021/11/29/news-48322.html>
- ⁴ „Poland Fears ‘Major Incident’ As Thousands Of Migrants Mass At Belarusian Border“, RFE/RL’s Belarus Service, 2021 lapkričio 8 d., <https://www.rferl.org/a/belarus-migrants-poland-border-incident/31551118.html>
- ⁵ Наталья Фролова, „Обвиняй и требуй денег. Как пропаганда свалила вину за кризис с мигрантами на Литву, Польшу и ЕС“, LRT, 2021 lapkričio 19 d., <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/1546075/obviniai-i-trebui-deneg-kak-propaganda-svalila-vinu-za-krizis-s-migrantami-na-litvu-pol-shu-i-es>
- ⁶ Ольга Демидова, „С начала года в Германию из Беларуси незаконно въехали более 10 тысяч человек“, DW, 2021 lapkričio 22 d., <https://www.dw.com/ru/s-nachala-goda-v-germaniju-iz-belarusi-nelegalno-vehali-bolee-10-tysjach-chelovek/a-59902546>
- ⁷ „In rare phone call, Merkel and Lukashenko discuss help for refugees“, Reuters, 2021 lapkričio 15 d., <https://www.reuters.com/world/europe/rare-phone-call-merkel-lukashenko-discuss-help-refugees-2021-11-15/>
- ⁸ „EU chief diplomat tells Belarus not to use people as weapons“, Reuters, 2021 lapkričio 14 d., <https://www.reuters.com/world/europe/eu-chief-diplomat-belarus-minister-speak-by-phone-belarus-2021-11-14/>
- ⁹ Nick Beak, „Belarus border: Scrambling for facts in Europe’s new crisis“, BBC News, 2021 lapkričio 13 d., <https://www.bbc.com/news/world-europe-59258414>
- ¹⁰ Georgi Gotev, „Belarus and EU to hold talks on migrant crisis“, Euractiv, 2021 lapkričio 18 d., <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/belarus-and-eu-to-hold-talks-on-migrant-crisis/>
- ¹¹ „Full interview with Alexander Lukashenko“, CNN, 2021 spalio 2 d., <https://www.cnn.com/videos/world/2021/10/02/belarus-lukashenko-full-interview.cnn>
- ¹² „Belarus leader Lukashenko tells BBC the country may have helped migrants into the EU“, BBC News YouTube kanalas, 2021 lapkričio 23 d., <https://www.youtube.com/watch?v=ZdxBOOnVgnY>
- ¹³ Gintaras Radauskas, „G. Nausėda apie A. Merkel pokalbį su A. Lukašenka: „Kalbėtis nereiškia derėtis“, 15min, 2021 lapkričio 16 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/g-nauseda-apie-a-merkel-pokalbi-su-a-lukashenka-kalbetis-nereiskia-deretis-57-1598534>
- ¹⁴ Frank Jordans, „Merkel voices ‘full solidarity’ with Poland over Belarus“, AP News, 2021 lapkričio 25 d., <https://apnews.com/article/europe-poland-germany-migration-berlin-0c83cf3507cda889cfa8f4851a487d62>
- ¹⁵ „EK: „Iraqi Airways“ nutraukia skrydžius iš Irako į Minską“, LRT, 2021 lapkričio 12 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1539749/ek-iraqi-airways-nutraukia-skrydzius-is-irako-i-minska>
- ¹⁶ Christina Hebel, „Gestrandet, durchgefroren, verprügelt“, Der Spiegel, 2021 lapkričio 25 d., <https://www.spiegel.de/ausland/migranten-in-belarus-das-doppelte-spiel-des-diktators-alexander-lukaschenko-a-297bfd36-6e09-48fd-a7fa-8fcb921bea7>
- ¹⁷ Сергей Ромашенко, „Ирак вывез из Беларуси еще более 600 мигрантов“, DW, 2021 lapkričio 26 d., <https://www.dw.com/ru/irak-vyvez-iz-belarusi-eshhe-bolee-600-migrantov/a-59942585>

- ¹⁸ „Из Беларуси в Ирак вернулись уже около 1,5 тысячи мигрантов“, *Belsat*, 2021 lapkričio 27 d., <https://belsat.eu/ru/news/27-11-2021-iz-belarusi-v-irak-vernulis-uzhe-okolo-1-5-tysyachi-migrantov/>
- ¹⁹ „Интервью Президента Беларуси А. Г. Лукашенко главреду журнала «Национальная оборона», АТН Новости Беларуси и мира, *YouTube kanalas*, 2021 lapkričio 13 d., 10 min. 30 sek. <https://www.youtube.com/watch?v=Rx5EO4DHthg>
- ²⁰ „A. Bilotaite: daugėjant bandymų migrantus pervežti vilkikais, gali būti uždaryti pasienio punktai“, *Verslo Žinios/BNS*, 2021 lapkričio 26 d., <https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2021/11/26/a-bilotaite-daugejant-bandymu-migrantus-pervezti-vilkikais-gali-buti-uzdaryti-pasienio-punktai>
- ²¹ Ryan Pickrell, „A Russian invasion of Ukraine is a ‘very real possibility’ as its troops mass near the border, experts warn“, *Business Insider*, 2021 lapkričio 23 d., <https://www.businessinsider.com/russian-invasion-of-ukraine-a-real-possibility-russia-watchers-warn-2021-11>
- ²² „Лукашенко: они прекрасно понимают: если они опять развяжут войнушку в Донбассе или где-то на границе с Россией, Беларусь в стороне не останется“, *Telegram kanalas „Belta“*, 2021 lapkričio 29 d., https://t.me/belta_telegramm/82476
- ²³ „Лукашенко в очередной раз ответил тем, кто считает, что он „уцепился за кресло“, *Telegram kanalas «Пул Первого»*, 2021 lapkričio 25 d., https://t.me/pul_1/4040
- ²⁴ „Putin says Lukashenko should start dialogue with Belarusian opposition“, *Reuters*, 2021 lapkričio 19 d., <https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-lukashenko-should-start-dialogue-with-belarusian-opposition-2021-11-18>
- ²⁵ „Путин мне ничего не советовал. Интервью Александра Лукашенко о миграционном кризисе, протестах в Беларуси и отношениях с Россией“, *BBC News Русская служба*, 2021 lapkričio 22 d., <https://www.bbc.com/russian/media-59374556>
- ²⁶ „Надо на это реагировать. Лукашенко заявил об озабоченности Беларуси и России ситуацией на границе с Украиной“, *Belta*, 2021 rugsėjo 27 d., <https://www.belta.by/president/view/nado-na-eto-reagirovat-lukashenko-zajavil-ob-ozabochennosti-belarusi-i-rossii-situatsiej-na-granitse-s-461650-2021>
- ²⁷ Interviu, АТН Новости Беларуси и мира, *YouTube kanalas*, 1 val. 15 min. 36 sek. <https://www.youtube.com/watch?v=Rx5EO4DHthg>
- ²⁸ „Лукашенко попросил Россию подключить стратегическую авиацию к дежурству на границах Беларуси и Союзного государства“, *Belta*, 2021 lapkričio 11 d., <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-poprosil-rossiju-podkljuchit-strategicheskiju-aviatsiju-k-dezhurstvu-na-granitsah-belarusi-469008-2021>
- ²⁹ Юлия Самаева, „Украинцев ожидает холодная, темная и долгая зима“, *ZN.ua*, 2021 lapkričio 10 d., <https://zn.ua/economic-security/blekaut-vlasti.html>
- ³⁰ Елизавета Антонова, „Беларусь возобновляет поставки электроэнергии в Украину“, *DW*, 2021 lapkričio 20 d., <https://www.dw.com/ru/ukraina-vozobnovit-import-jelektrojenergii-iz-belarusi-s-21-nojabrja/a-59891679>
- ³¹ „Операція „Полісся“: МВС укріплює кордон з Білоруссю у Чорнобильській зоні відчуження на Київщині“, Департамент комунікації МВС України, 2021 lapkričio 24 d., <https://mvs.gov.ua/press-center/news/operaciya-polissya-mvs-ukriplyuje-kordon-z-rb-u-cornobilskii-zoni-vidcudzennya-na-kiyivshhini>
- ³² „Оценка отдельных вопросов международной политики (2–4 сентября 2021)“, *Rating Group Ukraine*, 2021 rugsėjo 9 d., https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/ocenka_otdelnyh_voprosov_mezhdunarodnoy_politiki_2-4_sentyabrya_2021.html

- ³³ Андрей Егоров, „Рукотворный миграционный кризис: Что может быть дальше?“, *EuroBelarus*, 2021 lapkričio 26 d., <https://eurobelarus.info/news/analytics/2021/11/26/rukotvornyy-migratsionnyy-krizis-ch-to-mozhet-byt-dal-she.html>
- ³⁴ „Belarus: EU broadens scope for sanctions to tackle hybrid attacks and instrumentalisation of migrants“, ES Tarybos pranešimas žiniasklaidai, 2021 lapkričio 15 d., <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/15/belarus-eu-broadens-scope-for-sanctions-to-tackle-hybrid-attacks-and-instrumentalisation-of-migrants/>
- ³⁵ „Joint Statement on December 2 Sanctions in Response to the Situation in Belarus“, EEAS Press Team, 2021 gruodžio 2 d., https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/108284/joint-statement-december-2-sanctions-response-situation-belarus_en
- ³⁶ „COUNCIL IMPLEMENTING DECISION (CFSP) 2021/2125 of 2 December 2021 implementing Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus“, Official Journal of the European Union, Volume 64, 2021 gruodžio 2 d., p. 16, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:430I:FULL&from=EN>
- ³⁷ Arnoldas Pranckevičius (@APranckevicius), „Twitter“ įrašas, 2021 gruodžio 1 d., <https://twitter.com/APranckevicius/status/1466153877204516866>
- ³⁸ US Department of the Treasury, „Belarus Designations; Publication of Belarus Directive 1 and related Frequently Asked Questions; Issuance of Belarus General License 5“, 2021 gruodžio 2 d. <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/recent-actions/20211202>
- ³⁹ Office of Financial Sanctions Implementation HM Treasury, Consolidated list of financial sanctions targets in the UK, 2021 gruodžio 2 d. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1037969/Belarus.pdf
- ⁴⁰ Government of Canada, Regulations Amending the Special Economic Measures (Belarus) Regulations, 2021 lapkričio 25 d. https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/belarus_regulations-reglement.aspx?lang=eng
- ⁴¹ „Закон о приостановке соглашения Белоруссии с ЕС о реадмиссии вступил в силу“, TASS, 2021 spalio 14 d., <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12658123>
- ⁴² „EU Council Suspends Visa Facilitation Agreement for Belarus Regime Officials“, *SchengenVisaInfo*, 2021 lapkričio 9 d., <https://www.schengenvisainfo.com/news/eu-council-suspends-visa-facilitation-agreement-for-belarus-regime-officials>
- ⁴³ „Лукашенко заявил, что ВНС является страховкой от изменения курса другим президентом“, *REFORM.by*, 2021 lapkričio 25 d., <https://reform.by/281606-lukashenko-zajavil-chto-vns-javljaetsja-strahovkoj-ot-izmenenija-kursa-drugim-prezidentom>
- ⁴⁴ „Единая стратегия действий на «референдуме»“, Народное Антикризисное Управление, 2021 lapkričio 20 d., <https://belarus-nau.org/news/tpost/6xaa6i8411-edinaya-strategiya-deistvii-na-referendu>
- ⁴⁵ Игорь Ленкевич, „Стратегия на референдум. Выбирая между плохими сценариями“, *REFORM.by*, 2021 lapkričio 24 d., <https://reform.by/281400-strategija-na-referendum-vybiraja-mezhdu-plohimi-scenarijami>
- ⁴⁶ „«Сегодня внутривнутриполитическая ситуация хуже, чем когда-либо». Европейские политики обсудили кризис в Беларуси“, *Zerkalo.io*, 2021 lapkričio 22 d., <https://news.zerkalo.io/economics/6130.html>

- ⁴⁷ Елизавета Дако, „Выстроить эффективную координацию и не изобретать велосипед. В Вильнюсе прошла конференция белорусских диаспор“, *ru.DELFI.lt*, 2021 rugsėjo 17 d., <https://www.delfi.lt/ru/news/live/vystroit-effektivnuyu-koordinaciju-i-ne-izobretat-velosiped-v-vilnyuse-proshla-konferenciya-beloruskih-diaspor.d?id=88284015>
- ⁴⁸ „Belarusians’ views on the political crisis“, *Chatham House*, 2021 birželio 11 d., https://drive.google.com/file/d/1bxnNS-cwiuj_h50zfqNs6_NLcjTF0GD/view
- ⁴⁹ „Какие последствия может иметь опрос, который показал, что рейтинг Лукашенко ниже, чем у Тихановской, Бабарико и Колесниковой?“, *Наша Ніва*, 2021 spalio 27 d., <https://nashaniva.com/?c=ar&i=279684&lang=ru>
- ⁵⁰ Dossierchernov (@dossierchernov), „This summer Russian foreign policy decision-makers received Belarus survey from WCIOM. What story you can sell to society where Merkel is 12 percent more popular than Putin and nobody cares about Union State?“, „Twitter“ įrašas, 2021 spalio 22 d., <https://twitter.com/dossierchernov/status/1451554204896612354>
- ⁵¹ Ольга Демидова, „Суд в Минске приговорил Марию Колесникову к 11 годам заключения, Максима Знака - к 10 годам“, *DW*, 2021 rugsėjo 6 d., <https://www.dw.com/ru/sud-v-minske-prigovoril-mariju-kolesnikovu-k-11-godam-zakljuchenija-maksima-znaka-k-10-godam/a-59096116>
- ⁵² „Еще три интернет-ресурса признаны экстремистскими формированиями“, *Naviny.by*, 2021 lapkričio 2 d., <https://naviny.online/new/20211102/1635837236-eshche-tri-internet-resursa-priznany-ekstremistskimi-formirovaniyami>
- ⁵³ София Сарджвеладзе, „Власти Белоруссии подтвердили блокировку сайта Regnum“, *Lenta.ru*, 2021 lapkričio 1 d., <https://lenta.ru/news/2021/11/01/regnum/>
- ⁵⁴ „Политзаключённой признали вдову Андрея Зельцера, застреленного кагэбистами“, *Euroradio*, 2021 lapkričio 29 d., <https://euroradio.fm/ru/politzaklyuchyonnoy-priznali-vdovu-andreya-zelcera-zastrelenno-go-kagebistami>
- ⁵⁵ „В Минске застрелили IT-менеджера Андрея Зельцера. Власти заявили, что он убил сотрудника КГБ“, *BBC News* Русская служба, 2021 rugsėjo 29 d., <https://www.bbc.com/russian/news-58730869>